

Kopczyńska-Jaworska, Bronisława

„Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku”, Warszawa 1995;
„Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku cz. 1–2”, Warszawa 1995; „Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku”, Warszawa 1994; „Kobieta i kultura. (...)”

Przegląd Historyczny 90/4, 573-575

1999

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1995, s. 189; *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* cz. 1–2, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1995, s. 200, 260; *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1994, s. 357; *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1996, s. 315; *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1997, s. 454.

W 1989 r. z inicjatywy prof. Anny Żarnowskiej Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego zapoczątkował serię seminariów poświęconych miejscu i roli kobiety w procesach modernizacji społeczeństwa w XIX i początkach XX wieku. W następnych latach zorganizowano jeszcze cztery seminaria, których pokłosiem jest sześciotomowa seria wydawnictw. Wszystkie tomy ukazały się pod redakcją Anny Żarnowskiej i Andrzeja Szwarca. Począwszy od tomu trzeciego opatrzone są streszczeniami w języku angielskim oraz indeksem nazwisk, indeksem organizacji, instytucji i tytułów czasopism, a także zestawem informacji o autorach piszących w danym tomie. Chociaż, niestety, w pierwszych, dwóch tomach brak jest wymienionych informacji, można zorientować się, że autorzy (osiemdziesiąt osób nie licząc redaktorów), którzy opublikowali w sumie 124 studia (przy czym niektóre osoby brały udział w kilku seminariach), to pracownicy uniwersytetów, akademii i wyższych uczelni nie tylko z Warszawy lecz również Krakowa, Poznania, Łodzi, Gdańska, Rzeszowa, Kielc oraz trzy osoby z Niemiec i Czech.

W zamierzeniu organizatorów seminaria miały z jednej strony pokazać, do jakiego stopnia sytuacja społeczna kobiet oraz ich rola w społeczeństwie były niedostatecznie uwzględniane w dotychczasowych analizach historyków XIX i początków XX w., a z drugiej — zgromadzić możliwie jak najszersze grono osób, które chociaż częściowo problematyką tą się zajmowały. Chciano także zweryfikować i uzupełnić obraz wspomnianych przeobrażeń. Zamierzenia te zostały, jak się zdaje, zrealizowane. Ponadto prezentowane studia, powstające często na marginesie głównego nurtu zainteresowań ich autorów, pokazują luki faktograficzne i obszary godne dalszych poszukiwań oraz ujęć syntetycznych.

Tom pierwszy, wprowadzający w zamierzoną problematykę, miał za zadanie pokazanie sytuacji społecznej kobiet w XIX w. Naczelnym problemem miało być przedstawienie procesu ich emancypacji, zwiększania ich szans społecznych, które traktowano jako jedną z istotnych determinant unowocześniania się całego społeczeństwa (por. artykuł Tomasza Kizwaleta).

Realizacja tych zamierzeń nie była rzeczą łatwą, gdyż procesy te, w związku z przeszłością naszego kraju, trzeba było badać nie tylko w zróżnicowaniu środowiskowym, lecz również w uzależnieniu od odmiennej i zmieniającej się w ciągu XIX w. sytuacji społeczno-gospodarczej i prawnej w trzech zaborach. Stąd też prezentowane w tomie prace w nierównomierny sposób naświetliły poszczególne problemy. Stosunkowo dużo studiów poświęcono położeniu kobiet w Królestwie Polskim, mniej w Wielkopolsce i w Galicji, co było wynikiem zarówno dotychczasowych zainteresowań autorów, jak również ogólnych braków historiografii. Przedstawione prace podkreślają zachodzące w omawianym okresie zmiany roli kobiety w rodzinie, jak również podnoszą sprawę wzrastającej aktywizacji zawodowej kobiet, która związana była nierozłącznie ze zdobywaniem przez nie kwalifikacji zawodowych.

Nic więc dziwnego, że następne seminarium poświęcono sprawie edukacji kobiet. Zaowocowało ono dwoma tomami publikacji, w których studia zgrupowano w pięciu częściach poświęconych: aspiracjom i szansom edukacyjnym kobiet, ich roli w ruchu oświatowym i samokształceniowym, porównaniu tradycyjnych modeli zachowań i ich zmian w kontekście europejskim, zróżnicowaniu środowiskowemu aspiracji edukacyjnych oraz kształtowaniu się na przełomie XIX i XX w. nowych wzorów osobowych związanych z emancypacją kobiet. Poszczególne zagadnienia przedstawiano bądź całościowo — w perspektywie danej warstwy społecznej czy jednego zaboru, bądź ukazując sylwetki wybranych osób lub instytucji. Na różnorodną bazę źródłową omawianych studiów składają się m.in. historie instytucji oświatowych i organizacji, programy nauczania, dane statystyczne, dokumenty osobiste (pamiętniki).

W tomie trzecim podjęta została próba omówienia, jak to określił Jerzy Skoronek, debiutów politycznych kobiet w epoce rozbiorowej i w okresie poprzedzającym odzyskanie niepodległości. Obok ogólnej panora-

my roli kobiet, zarówno walczących o prawa obywatelskie, jak i podejmujących działalność konspiracyjno-patriotyczną w poszczególnych zaborach, wymieniony tom przynosi kilka portretów wybitnych osobistości o szerokich horyzontach intelektualnych, znanych z aktywnej działalności społecznej i politycznej (Narcyza Żmichowska, Kazimiera Bujwidowa, Romualda Baudouin de Courtenay). Tom ten przynosi również trzy artykuły omawiające działalność pierwszych feministek w Czechach, Danii i USA.

Prawie całkowicie biograficzny charakter ma tom czwarty poświęcony kobiecie „jako medium i kreatorce kultury”. W pięciu rozdziałach odnoszących się do twórczości literackiej kobiet, twórczości historiograficznej i filozoficznej, karier akademickich i artystycznych oraz kobiet podejmujących refleksję z zakresu myśli społeczno-politycznej pokazana została działalność, idee oraz losy wybranych postaci z przełomu XIX i XX w. Tom ten uzupełnia rozdział przedstawiający spory i stanowiska „aktywistek” kobiecych wobec religii i Kościoła katolickiego.

Ostatni, piąty tom omawianej serii prezentuje ogromnie zróżnicowany obraz kobiety w rodzinie. Ukazuje jej zadania w gospodarstwie domowym i opiece nad dzieckiem, a także spełnianie różnych ról społecznych (pani domu, studentki, żony pastora, działaczki itp.). Omawia lub tylko sygnalizuje wielość problemów związanych z miejscem i rolą kobiety w życiu gospodarczym i społecznym.

Nie sposób w krótkiej recenzji omówić nawet skrótowo problematyki ponad stu artykułów i szkiców. Można się jedynie pokusić o ogólną ocenę roli, jaką wydawnictwo to może odegrać w dalszym rozwoju prac poświęconych kobiecie w kulturze polskiej.

Warto przypomnieć, że literatura naukowa na ten temat w porównaniu z zachodnioeuropejską przedstawia się stosunkowo skromnie. Ze zrozumiałych względów, w ostatnim pięćdziesięcioleciu najwięcej uwagi poświęcono kobietom ze środowiska robotniczego, zwłaszcza w aspekcie ich pracy zawodowej. Publikacje te, obarczone wymaganą w epoce ich powstawania deklaracją ideologiczną, często niezbyt słusznie oceniane są dziś bardzo krytycznie¹. Rzadziej interesowano się kobietą ze środowisk drobnomieszczańskich czy przedstawicielkami inteligencji. O roli i miejscu kobiety w społecznościach wiejskich zwłaszcza w rodzinie, pisali autorzy prac etnograficznych, ograniczając się jednak na ogół do prezentacji obrazu z przełomu wieków, mniej uwagi poświęcając aktualnej sytuacji.

Również z powodów „ideologicznych” (w myśl oficjalnego przekonania, że w PRL wszystkie „problemy kobiece” zostały już pozytywnie rozwiązane) z blisko dwudziestoletnim opóźnieniem zaczęły się w Polsce ukazywać prace prezentujące i popularyzujące ruch społeczny, który w Stanach Zjednoczonych, gdzie najwcześniej się uaktywnił, nazwano Ruchem Wyzwolenia Kobiet (*Women's Liberation*). Publikacje te ograniczały się początkowo z małymi wyjątkami do przekładów prac zagranicznych². Studia krajowe, wyraźnie określające się jako powstałe na gruncie zainteresowań „feministycznych”, pojawiają się dopiero w zmienionej sytuacji ustrojowej lat dziewięćdziesiątych³.

Omawiane tomy siłą rzeczy nawiązują do powyższej problematyki, przynosząc ogromną liczbę szczegółowych, bardzo interesujących ustaleń, które inspirują do dalszych badań. Ograniczają się jednak w przeważającej mierze do przedstawienia sytuacji w określonym środowisku i czasie, nie zajmując wyraźnego stanowiska w kwestii „problematyki kobiet”⁴, a przez to unikają wielu kontrowersyjnych problemów nie wyczerpując zarazem ich

¹ Przypomnijmy chociażby bardzo wyczerpujące i krytyczne studia interdyscyplinarne przygotowane w IFiS PAN, *Kobieta współczesna*, pod red. M. Sokołowskiej, Warszawa 1964. Nawet w pracy, która powstała na zamówienie Ligi Kobiet (*Kobiety polskie*, Warszawa 1986), z wprowadzeniem Wojciecha Jaruzelskiego, obok prac wyraźnie „programowych”, znaleźć można kilka cennych prac, jak np. artykuł D. Markowskiej, *Rola kobiety polskiej w rodzinie*.

² Zob. cykl artykułów *Nikt nie rodzi się kobietą*, pod red. T. Hołówkę, Warszawa 1982, czy popularną książkę D. Sękałowskiej, *Kobieta wyzwolona*, Warszawa 1982.

³ Prace Interdyscyplinarnego Zespołu Badań Feministycznych UMCS, np. *Kobieta w kulturze i społeczeństwie* pod red. B. Jedynak, Lublin 1990, czy zbiór studiów Ośrodka Naukowo-Badawczego Problematyki Kobiet UL *Problematyka kobiet na świecie* pod red. E. Hołówsy, Łódź 1996 oraz praca G. Ulcickiej, *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Warszawa 1993, omawiająca ruchy kobiece.

⁴ Pewne postulaty w tym względzie znaleźć można w tomie czwartym, poświęconym m.in. kreatywności kobiet. Por. S. Bovenschen, *Czy istnieje estetyka kobieca?*, [w:] *Zmierzch estetyki — rzekomy czy autentyczny?*, t. II, Warszawa 1987.

pełnej listy⁵. Skądinąd zestawiając poruszane zagadnienia i nasuwające się w trakcie lektury pytania, można by nakreślić niezwykle interesujący program dalszych badań.

Chyba najbardziej wyczerpujący jest tom drugi, poświęcony edukacji i oświacie. Jest to wynikiem znacznego zaawansowania badań nad historią społeczno-gospodarczą, historią oświaty podstawowej, oświaty dorosłych oraz pedagogiki społecznej.

Nader ciekawa jest lektura tomów trzeciego i czwartego, poświęconych działalności kobiet w świecie polityki i kultury. Podejmują one ważny i często dyskutowany problem nie tylko działań, lecz także twórczych uzdolnień kobiecych. O kwestii tej mówiono i pisano zastanawiając się nad zróżnicowaniem fizjologicznym i możliwościami intelektualnymi przedstawicieli różnych płci. Nie odpowiadając do końca na fundamentalne pytanie, czy w istocie kobiety i mężczyźni różnią się potencjałami twórczymi⁶, autorzy pokazują liczne przykłady kobiecych dokonań w nauce, sztuce i polityce.

Ostatni, piąty tom zalewa czytelnika mnogością i różnorodnością poruszanej problematyki. Od prób pokazania modeli i stylu życia całych warstw społecznych do szczegółowych studiów zmian, jakie zachodziły w różnych dziedzinach życia kobiety, w prowadzeniu domu, opiece nad dzieckiem, w poczynaniach zmierzających do podniesienia estetyki mieszkań itp.

Cała omawiana seria przedstawia zatem niemal pełne spektrum spraw kobiet w szerokiej perspektywie antropologicznej. Nasuwa się pytanie, w jakim stopniu składające się na nią studia zbliżają nas do syntezy podjętych kwestii?

Jak się wydaje, można by się już pokusić o przedstawienie względnie pełnego obrazu codzienności, roli społecznej i perspektyw życiowych kobiety pracującej ze środowiska robotniczego, zwłaszcza z dawniejszego Królestwa Polskiego. Wiadomości z innych zaborów pojawiają się sporadycznie. Mniej liczne są też prace o kobiecie wiejskiej. Pomimo sporych luk, w sumie niemało wiemy na temat kobiety ze środowiska drobnomieszczańskiego, w tym żydowskiego. Niewątpliwie największą liczbę informacji przynoszą omawiane studia o kobiecie ze środowisk ziemiańskich czy szlacheckich, a następnie inteligenckich. Jest to zrozumiałe, gdyż z tych właśnie warstw chociażby z racji szerszego dostępu do oświaty, rekrutowały się w przeważającej mierze zarówno działaczki polityczne, jak i intelektualistki, artystki i pisarki. O przeciętnej przedstawicielce środowiska inteligenckiego najwięcej informacji przynosi tom piąty.

W tomie czwartym należało chyba bardziej zainteresować się działalnością kobiet w naukach przyrodniczych i ścisłych pamiętając o ich znaczeniu w kontekście dziewiętnastowiecznych dążeń emancypacyjnych. Kreśląc obraz działań artystycznych kobiet warto by wyjść poza literaturę i plastykę, zaś wśród twórców myśli społecznej i politycznej uwzględnić kobiety ze środowisk „prawicy” i skrajne „rewolucjonistki”. Równomiernie należałoby też, zwłaszcza w tomie piątym, rozłożyć akcenty między wiek XIX i kończący się już XX. Powstaje także pytanie, czy w jakimś stopniu nie uwzględnić zagadnień patologii społecznej, której ofiarami stawały się kobiety a wraz z nimi dzieci (pijaństwo, prostytucja, wykorzystywanie seksualne kobiet — zwłaszcza służby domowej czy robotnie). Istotną byłaby analiza wpływu sytuacji rodzinnej na aktywność zawodową i twórczą kobiet⁷.

Biorąc pod uwagę okoliczności powstania niniejszej serii wydawniczej warto by także podjąć trud poszerzenia grona autorów. Umożliwiłoby to uzupełnienie zagadnień nie w pełni jeszcze naświetlonych czy uwzględnionych.

Bronisława Kopczyńska-Jaworska
Uniwersytet Łódzki
Katedra Etnologii

⁵ Jest rzeczą zmienną, że przy szerokim antropologicznym spojrzeniu nie można uniknąć „problematyki kobiecej”, czego dowodem jest publikacja *Being Female. Reproduction, Power, and Change*, The Hague 1975 nawiązująca do obrad IX Międzynarodowego Kongresu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych, który odbył się w Chicago w 1973 r.

⁶ Ostatnio kwestię tę analizowano w licznych publikacjach, m.in. w niezwykle interesującej książce: A. M o i r, D. J e s s e l, *Płeć mózgu*, Warszawa 1993, wyd. 2, Warszawa 1999.

⁷ Zagadnienie pracy zawodowej kobiet, traktowane jest, na co zwracają uwagę „feministki”, odmiennie niż „praca w domu”, nie brana pod uwagę w standardowych analizach pracy zawodowej. Ponadto stosunek do aktywności zawodowej kobiet (na co zwraca uwagę m.in. D. M a r k o w s k a w wspomnianym artykule) jest koniunkturalny, uzależniony od ogólnej sytuacji na rynku pracy. Przykładem tego może być popieranie lub ograniczanie pracy zawodowej kobiet w różnych okresach w PRL.